

KÖNYVESPOLC

Magyar néprajz I.1. Táj, nép, történelem

Az Akadémiai Kiadó az elmúlt év karácsonyára jelentette meg a hazai tudományosság talán legnagyobb vállalkozásának záró kötetét, a *Magyar néprajz nyolc kötetben* sorotacímét viselő kézikönyv befejező kötetét. Ez a kiadvány már tulajdonképpen a 9. vasok kötetét jelenti, mert az első kötet két részből áll. Ennek a kötetnek a megjelenése csaknem negyedszázados kézikönyvkiadási folyamat végére tett pontot. Noha már az 1970-es években felmerült – a Néprajzi Atlasz és a Néprajzi Lexikon megjelenését követően – korszerű kézikönyv kiadásának igénye, elsődlegesen az MTA Néprajzi Kutató Csoport szervezeti keretei között, természetesen szélesebb szakmai közreműködéssel, az időközbeni társadalmi változások nem egyértelműen kedveztek a lendületes és jól ütemezett kiadványsorozat megvalósításának. A szervezőknek, mindenek előtt Paládi-Kovács Attilának köszönhetően egy évtizedes előkészület után megindult a kötet sorozat megjelenítése, sajátos módon azonban nem az első kötettől haladva az utolsóig, hanem a készültnek megfelelően a három folklórkötet révén csaknem az utolsó kötetek láttak elsőként napvilágot 1988–1990 között, majd egy évvel később a kézművességet tárgyaló kötet jelent meg. Ezt követően több év telt el, míg megszülettek az életmód, a társadalom és a gazdálkodás témakörével foglalkozó terjedelmes kötetek, és a kiadás végére maradt a bevezető kétrészes első kötet. A 2009-ben napvilágot látott bevezető második kötet a mostanihoz hasonlóan címmel a magyar népi műveltség korszakait tekinti át, a jelenlegi, azaz 2011-ben kiadott első kötet pedig a tulajdonképpen kiindulásul szolgáló áttekintés, ami a tematikus kötetek megalapozásához szolgál, ugyanakkor önálló feldolgozásként is helytálló, alapismereteket nyújtó szintézis. A megszokottól eltérő, sajátos sorrendiségnek megvan az a nagy előnye, hogy a már megjelent tematikus kötetek összegzéseként, és egyben korszerű kiegészítéseként is szolgál a bevezető két félkötet.

A jelen, több mint ezer oldalas kötet a kézikönyv klasszikus szerepét vállalja fel. Ennek megfelelően az első nagy fejezete *A néprajztudomány tárgya, tagozódása, időszemlélete és módszerei* címet viseli. A fogalmak világos meghatározása kiterjed többek között a populáris és a helyi kultúrára, az anyagi és a szellemi műveltségre, a kulturális örökségre, a hagyományozódásra, a nemzeti kultúra és néphagyomány fogalmakörére. Ugyancsak Paládi-Kovács Attila fogalmazta meg kellő alaposággal a *magyar etnográfia tudománytörténetét* a hazai néprajzi kutatások korszakainak kijelölésével és részletezésével a reformkortól a közelmúltig több időperiódust rögzítve. Egyben az egyes időszakok kutatástörténeti sajátosságait, tudományos teljesítményeit is értékeli. Az anyagi kultúra kutatása témakörben részletes áttekintést nyújt a XX. század második felének szaktudományos intézményi tevékenységéről, a nagyszabású kollektív vállalkozásokról (Néprajzi atlasz, Néprajzi lexikon, monográfiák, muzeológiai teljesítmények, stb.).

Külön fejezetet kapott a *folklorisztika tudománytörténete*, amelynek áttekintése több szerző közreműködésével valósult meg, szintén a megfelelő korszakolás szerint. Elsőként a XVIII–XIX. század első feléig tartó előzményekről kapunk részletes ismertetést, majd a ha-

zai folklorisztika tudományos megalapozását jelentő XIX. század második fele szerepel a népköltészet, az ősvallás-kutatás és a népzene témaköreinek feldolgozásával. Az önálló tudományválas (1890–1920) a népköltészet szövegyűjtésekről, az összehasonlító folklórfilológia megszületéséről, az önálló folklorisztika kutatás megszerveződéséről, intézményeiről, valamint a zene-folklorisztikáról ad képet. A két világháború közötti új elméleti törekvések ismertetésének középpontjában Bartók, Kodály tevékenysége áll, valamint a néptánc- és a néphitkutatás. A XX. század második felének vizsgálata alapvetően az intézményi háttérformálódásról, valamint a sokirányú kutatási területek eredményeiről ad számot.

A magyar nép természeti környezetének megajzolását nyújtja a következő nagy fejezet Paládi-Kovács Attila tollából. Előjáróban a honfoglalás előtti életföldrajz és őshazák kérdésével foglalkozik a vizsgálat, majd a Kárpát-medence IX–XV. század közötti környezeti viszonyainak természet- és gazdaságföldrajzi áttekintése következik. A feudalizmus kései századainak vizsgálata középpontjában az erdőirtások, a folyók és árterek, a kertművelés, a hegyvidéki települések, valamint a só- és ércbányászat áll. A XIX–XX. század a természeti környezet átalakításának időszakát jelenti a nagy folyószabályozások, árvízmentesítési munkálatok és lecsapolások révén, de az adott korszak elemzése foglalkozik az erdők sorsával, a szántóföldek terjeszkedésével, a közlekedés és a szállítási hálózataival, az iparral és a városfejlődéssel.

A terjedelmes kötet gerincét mind szemléletmódjában, mind pedig a témafeldolgozás tekintetében merőben újszerű fejezet alkotja, melynek címe *A magyar népesség története. A Kárpát-medencei etnikai térszerkezet történeti alakulása*. A geográfus Kocsis Károly feldolgozása négy korszakra osztva vizsgálja a Kárpát-medence demográfiai alakulását a X. századtól napjainkig. Elsőként a középkori magyar népesség összetételét, etnikai sokszínűségét veszi vizsgálat alá, majd a kora újkor (XVI–XVIII. század), ezt követően a XVIII. század végétől 1918-ig, és végezetül 1918-tól napjaink terjedő időperiódus szerint elemzi a népesedési helyzetet. Ami első olvasatra szokatlan, mind a négy korszakban először röviden a Kárpát-medence helyzetét ismerteti, majd részletezőbben a mai Magyarország területének állapotát, ezt követően pedig mind a négy időszakban a trianoni elcsatolt területeken, azaz a szomszédos országok mai területén élő magyarság népesedési helyzetének alakulását veszi vizsgálat alá. Ez a sajátos módszer sokkal plasztikusabb képet tud alkotni a mai határainkon kívül eső magyarság helyi viszonyainak, sorsfordulóinak, népességfogyásának okairól, történeti folyamatairól.

A terjedelmes kötet második részét a *kulturális régiók és etnikai, néprajzi csoportok* részletező ismertetése teszi ki közel félezer oldal terjedelemben. A korábbi szaktudományos feldolgozások után üdvözlendő a minden eddiginél részletezőbb és a korszerű elméleti szempontokat is érvényesítő etnikai rendszerezés, mely a hagyományosan alkalmazott négy nagytáj szerint veszi vizsgálat alá az egyes táji, etnikai csoportok földrajzi megoszlását és foglalja össze legfontosabb kulturális jellemzőit. A számos kistérség, táji egység, etnikum felvontatása a Dunántúllal kezdődik, majd az Alföld, a Fel-

föld és Erdély következik, minden eddigienél részletesebb módon. Paládi-Kovács Attila és Mohay Tamás munkáját dícsérő áttekintés mind a négy nagytáj esetében elsőként általános ismeretést nyújt a nagytáj népese-déstörténetéről, kulturális helyzetének alakulásáról, történelméről, majd a tájföldrajzi megoszlás szerint veszi sorra az egyes népcsoportok sajátos jellemzőit, etnikus specifikumaira koncentrálna.

A nagyszabású feldolgozást gazdag illusztrációs anyag teszi teljessé, több mint félezer rajz- és fénykép-melléklet dokumentálja a leírtaikat, szenesíti és teszi látványossá a kötet mondandóját. A munka szaktudományos jelentőségéről bizonyodik a több mint száz oldalnyi bibliográfia, amely a nagyszámú szövegközi hivatkozásra épül, érvényesítve a könnyebb visszakeresés lehetőségét biztosító fejezetenkénti tagolást. Továbbá részletes helynévmutató, illetve a képanyag forrásjegyzéke teszi teljessé az 1080 oldalas impozáns kötetet.

Selmeczi Kovács Attila

SILLING ISTVÁN:

Barangolások Nyugat-Bácskában

Pazar kiadásban, színes illusztrációkkal jelentette meg a Forum Könyvkiadó Silling István művelődéstörténeti kötetét. A hiánypótló kiadvány egyik recenziója, Kontra Ferenc író a következőket írta a kötetéről: „A könyv alcíme (Művelődéstörténeti földrajz: szülőföldről) jelenti a legtöbörrel összefoglalóját annak, miként fogalmazható meg az esszéfejezetek központi gondolata. Minden újabb szerkezeti egység kifejtést, kiágazást jelent ugyanabból a fatörzsből. Ami igazán egyedivé teszi, az a szerző többirányú felkészültsége és rendkívül magával ragadó leíró módszere. Ahogyan látatja ugyanis a szülőföldjét, az cseppet sem személytelen. Amikor a művelődéstörténetről esik szó, akkor egyáltalán nem lényegtelen az, hogy Silling István mennyire érti a festők nyelvét, a róluk szóló fejezet ismeretanyaga különösen értékes. Fontos szerepet kap, miként kapcsolódnak képzőművészeink életművei egymáshoz is, a tájhoz is, hogyan találkoznak a vásznakon a legjellegzetesebb, megkerülhetetlen motívumok, és miként kötődnek egyszersmind a magyar kultúra egészéhez. Hogyan szövednek tovább a megélt történelem hányattatásai az írók tolla nyomán, miközben oldalról oldalra továbbhaladva érzékeljük a távolságokat is, magunk előtt látjuk az előttünk nyílt utak irányát is. A térkép immár nemcsak földrajzi értelemben jelent utakat, hanem a gondolkodás terének kijelölt mérőföldkövei is eligazítanak bennünket.”

A kiadvány valóban sajátos útkönyv és vendégcsalगत is egyben. Nyugat-Bácska művelődéstörténetét összefüggéseiben taglalja, a kultúrhistoria iránt érdeklődők előtt föltárja a művészet, a népelet, a tudomány egymáshoz kapcsolódó vonulatait, a turisták számára pedig megmutatja, hol érdemes elidőzni, miről érdemes érdeklődni.

Az érdeklődését mindenekelőtt szülőfalujára, Kupuszinára, illetve tágabb páttriájára, a Nyugat-Bácskára összpontosító Silling István korábban megjelent kötetéből nyilvánvalóan, néprajzkutatóként, Kupuszina és Nyugat-Bácska népe nyelvhasználatának, szellemi folklorjának legkiválóbb ismerőjeként, a régió történelmi múltját, irodalmi hagyományait és képzőművészeti eredményeit feltáró és prezentáló kutatóként ismertük meg. Szakmai tárgyú kötetek alappművek, és ennek megfelelően kezeli őket a tudományos közvélemény és a kritika. A művelődéstörténeti tanulmánysszövegeire és esszéire jellemző gördülekenység, közvetlen élményábrázolás, vá-

lasztékosság, dinamikai kiegyensúlyozottság a közlés szépirodalmi kvalitásáról árulkodik.

Silling István szellemi elődei, Szenteleky Kornél, majd Herceg János azt mérlegelték állandóan, hogy mi az, ami a régió etnikai, kulturális, vallási örökségéből megmutatásra érdemesnek bizonyul az urbánus centrum(ok) előtt, mi az, ami a világ számára értéket képvisel, de a vidék embere fel sem figyel rá, észre sem veszi, mert minden nap találkozik vele, szerves része életvitelének, meghatározója magatartásának. A regionalizmus kettőjük által vállalt irodalmi programja semmiképpen sem a furcsaságként megképződő helyi színek ripacskodó szajkózását célozta, a csicsás helyi színek hangsúlyozása helyett a helyi színezetet kívánta felmutatni, az életnek azt a teljességét, amit az adott régió termelt ki hagyományából, történelméből, szellemiségéből, tájhangulatából, gazdasági, kulturális és hitbéli adottságaiból, folklorjából. Egy tökéletesen követhető program a regionalizmus, csak a konzervatív kánon aggatta rá a pesznes provincializmus, a helyiérdekűség, a dilettantizmus jelzőit. Elődei nyomdokán haladva Silling úgy száll szembe ezekkel a közhelekkel, hogy az olvasóközönység elé tárja a sztereotípiákat megcáfoló tényeket, s megfogalmazza a periféria apológiáját.

(Művelődéstörténeti földrajz szülőföldről. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2012. 141. p.)

Fekete J. József

JUHÁSZ ANTAL:

Parasztkok, pásztorok, kézművesek

A 188–189. lapok tanúsága szerint ez a szerző 14-ik önálló kötete, míg az általa szerkesztett tanulmánygyűjtemények, múzeumi évkönyvek és fálumonográfiák száma már a harmincadikhoz közeledik. Igazi aranyfedeztetül szolgál tehát az immár évtizednyi távból kiérdemelt akadémiai doktorság és a néprajzi tanszékvezetés stallumához.

Am egyedi kvalitásai is rögtön elárulják: tapasztalt kéz gyűjtötte, érett szemlélet rendezte és biztos stílusérdek mozgatta ezt „pötyögte” a mondanivalóját. Falusi pedagógus család sarjaként nem kellett „leszállnia” a „néphez”, elég volt, ha kiül játszani a sándorfalvi osztálytársak közé és máris a jövőbeli „adatközlőinél” lelhetette magát. Az akkori ismeretek és érzelmek ötvözte diktálja majd később a fiatal magyar-történelem szakos tanárnak, hogy nem sokat habozva vállalja el a szegedi múzeum néprajzos mindenességét, amiből idővel egy határozott specializációval azzá nőhet ki magát, amit a főtbebb jelzett minősítés fejez ki. A már jócskán mögöttünk maradt 2000-ig több mint 300 szaktanulmánnyal gyarapította a tudományágát.

Ezt a kötetet zömmel esszé jellegű írásai, riportjai alkotják. A középpontban mindenütt a munkálkodó és ünneplő falusi, kisvárosi, tanyai ember – majdnem azt írtam: áll, pedig hát a magam kapás-tanyás-kubikos „felmenőimnek” az életmódjából is tudhatom: ha ok valamit nagyon ritkán cselekedtek, az éppen az áll-dogálás meg az ül-dögélés volt.

Juhász Antal az 1960–70-es években kezdte gyűjteni a Szeged környéki falvak meg tanyák 70–80 éves, hagyományhordozó életformában nevelődött és végig paraszti módon élt férfiak és asszonyok csupa hétköznapi dolgokra szorító emlékeit és életbölcsésletét.

Az első (Képek a régi szegedi népeletről) és a második (Házak, munkák, emberek) fejezetek anyaga ennek a népcsoportnak az anyagi létéből válogatja ki a termelés, a városi értékesítés, a keveske szórakozás és társasági

élet legemlékezetesebb mozzanatait, pl. a lakodalmak (a vőfélyek „művészéről” két írás is), a kocsmai társasélet (pl. kuglizás). A gabonatermesztés, a gyümölcs- és szőlőtermelés, meg a paprikázás, a szikeseken kifizetődő birkapásztorlás mellett helyet kap itt a fahajóépítés, a papucssóság, s a szélmalom hasznos járatása is. Mindehnyit szinte az alapokig ás le.

Azt sehogyan sem szívlelném, ha ilyen elvont „vezérszavak” uralnák el a szerkesztőtől cleve rövidre szabott „szövegemet”, hiszen az ördög (itt is) a részletekben leledzik, tehát a szerző által elmondottak sava-borsa mindig éppen a „couleur locale”, a helyi színezet gazdagságában tapintható ki. Ezekből csak csemegézve tudok példaként idézni, megjelölve – honnan, hogy az olvasó majd visszakereshesse és részleteiben hozzáolvashasson.

Furcsa tudat átérezni pl., hogy alig 13 évvel a születésem előtt még „bögös orttökéjű” hajómalom alatt lo-csogott a Tisza Szegednél. (16) Hogy a (mostani Klauzál-téren volt) kenyérfiacra „viszik befelé a lányok a rettenetes hizott kenyereket, amelyeknek átfalogsukhoz két ember szükségesletit”. (17) Amott a polcon a felkunkorodott orrú török papucs... a kordován bőrből varrott férfitpapucs, a fekete asszonypapucs... (21) A fényképezkedés akkoriban nem mindennapi rituáléjának kijáró ünnepi ruhába bújtak az alsóvárosi paprikahasító asszonyok. (24) A főposta előtti nagy piacon 11 kékfestő árul. (27) Itteni sajátosság: a citromba, régebben almába szűrt hosszú rozmaringag a vőfélyek díszeként. (30) És hol vannak már az arrafelé 1744 óta megforduló „Radnájárolányok” csupa fehér hosszú ruhájukban, aranybetűs széles fehér szalagjaikkal? (35) A 37. lapon meg mintha Aradi atyámék szentes-hékédi szobabelsőjét látnám. Meg a könyvben látható „tejesembőr” szentes-alsóréti „ikertestvérét” (csak ott -r végződésrel a 41-en. A távasszal kivirágzott „apró, porladó fehér széksókristályokat” hangos éneklő szóval hirdető dorozsmai asszonyok – *Széksót vögyenek!* kiáltása 1954-ben hányszor be-benhallatszott a Szukoványi téri épület nyitott ablakain az előadásaimra. (58) S lám, nem csak Solohov kozák-paraszta, Majdannyikov fájlalta a gondosan nevelt lovai elvesztését a kolhozba „besorozáskor”, hanem a röszkancsalszéli alteregója, „jólóvú” Nagy Antal is kocsisnak kérte magát, hogy naponta láthassa „az övét”. (62)

Méltán foglalnak itt annyi helyet mind a technológia, mind az elkészítés (és a változatos elnevezés szerinti) a tűzhelyek: az élet, az olesó táplálkozás garanciái. Innen nő ki a parasztemberek, pásztorok (közte a bördudás, a juhász, a gulyás stb.) minigalériája. Szakmai körökben közismert a könyv szerzőjének szerepe – Bálint Sándor nyomán – a napsgaras oromzatú parasztházak, mint népi műemlékek megmentésében. Önéletrajzi indíttatású a piac és vásár részletes „isméjének” közzététele. Színes és érdekes a lagzik leírása, a helyi nótaifának is számító ceremóniamester, a vőfély (Szentesen a szó végén -ny-t ejtenek).

Emberek a szegedi nemzet-ből című a harmadik fejezet, ahol ezek sarjadékaira, mint megvallja, Bálint Sándor centenáriuma irányította rá a figyelmét. Másrészt az akkori munkahelyén, a szegedi múzeum gazdag fényképgyűjteménye (az 1890–1920-as évekből) ihlette Juhászt arra, hogy a népi műveltség vizuális antropológiájához adalékul elkészítse ezt a verbális portréorozatot. Tematikailag, igaz, akadnak benne apróbb átfedések az 1–2-hez képest, itt azonban erőteljesebb a tipológia, benne néhány amott nem is érintettel (a kis- és törpebőrlo, a vizenjáró, a fiákeres stb.). Kár, hogy az egész fejezet lap-számozása eleszűszott.

A Sándorfalvi mozaik (a negyedik fejezet) két részből áll. Az „Egy falu társadalma a 20. század első felében” az egykori Pallavicini-uradalom területén ötnegyedszázada létesült falu szociográfia-kísérlete, birtokstatisztikákkal és kisebb interjúkkal. A másik, éppen feleakkora terjedelmű a juhászatot emeli ki, mely errefelé több évszázados hagyományra támaszkodik. Családtörténeti vázlatok, a juhtartás technológiája (a tejfeldolgozás, a nyírás, a betegségek gyógyítása) gazdag fotóillusztrációkkal szemléltetve gazdagítják ismereteinket a témáról. Mindenütt érződik a témaválasztás személyes indítéka is, részben a gyermekkori benyomásokból, majd már a muzeológus kutatási tapasztalatai révén.

Külön érték a kötetben Mihályfi Lajos öt festménye: ezek a borítón színes, a fejezetindító lapokon pedig fekete-fehér illusztrációkként szolgálnak.

Végül még az eredeti kenyérkereső szakmám, a filológus is kikéredzkek belőlem legalább egy kis tucatnyi érdekes szó kihalászásával. A megszóított víziembe-rektől tudjuk meg: a hajórévben kikötve álló hajómalom két hajótestből állt: a révhajóhoz volt kötve a part felől a tárhajó. Az utóbbit nevezték *tombácnak* (15) is, ami még a mai Szegeden is elterjedt vezetéknév. Az új ezredév cipőcsodái mellett ki tudja már elképzelni, hogy akár csak száz éve is az emberek többsége tavasztól őszig boeskorban járt? (19) Hogy a papucssóság *egylábás (forgató)*, tehát balon és jobbon egyaránt hordható papucst is készítettek. (23)

A *teffa* persze nem termelte a tejet, csak a biciklire keresztbe szerelve lehetővé tette akár 80–90 liter tej váro-sba szállítását is. (39) A tanyai szélmalom úgy 1890-ig *parasztra örtek*, vagyis nem választották külön a korpát a lisztől. (45) *Kocamestörnek* titulálták a képesítetlen kemenceépitőt, aki az igazán sokkal olcsóbban dolgozott. (56) *Páskomnak* a tanya körüli gyept hívták. E tájon gyakori vezetéknév lett belőle. (58) *Nagyjóságnak* a szarvasmarhát és a lovat nevezték (59). A fogadott szőlőcsősznek, ha elesípte a dézsmáló tolvajt, *hajcsárdij* járt. (73) A *sukk* népi hosszmeték, két ökölbe szorított kéz, a kinyújtott hüvelykujjakkal. (105) A 122-esen lett *gügyü* mibenlétét itt nem fejthettük meg. Egy másik írásából rémlik, hogy amolyan komendálóasszony, házasságszerző vagy közvetítő lehetett. Akit a Bakonyalján *csoszogó, szeméttipróként* tisztelnek, a Hajdúságban *gvalogsárcánynak*, a székelyeknél pedig *nanásnak*. (Ez utóbbi négyet Bartos Tibor *Magyar szótárából* tudom, I. kötet, 855).

Pusztázó a nagy, sok négyzetkilométeres tanyai körzetek lovasrendőrijének volt az elnevezése. (127) Még egy, igaz, nem magyarzó, de igen szemléletes mondat a könyvből: *Az írhás suba télen kályha, nyáron jégverem a gazdájának.* (149)

A szerző zömmel a napjainkban Homokhátság néven ismert hazánkrészének a kutatója, a futóhomokon kultúrát teremtő földművelő nemzedékek munkájának és szakértelmének az ezernyi apró és nagyobb részletkérdését fejti fel és válaszolja meg korunk tudományának a színvonalán. Egy korábbi könyve címében ilyen tömören fogalmaz: *a szegedi táj vonzásában*. A címbelire le-szűkített vizsgálat sok mindent kívül rekeszt abból, ami a háromszáz publikációjában szétszórvan él. Pl. a migráció és településnéprajz, a népi építészet, a külterjes állattar-tás, a terménytároló építmények és tucatnyi más érdekes téma iránt érdeklődők a többi Juhász-forráshoz fordulva elégíthetik ki tudásomjukat. Ez az izlésesen kiadott, olvashatóan megfogalmazott könyv biztosan kedvet csinál azokhoz.

(Bába Kiadó, Szeged, 2011.)

Fenyvesi István